

Н. Р. Бобечко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики (Львівський національний університет імені Івана Франка)

ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Важливим моментом у виконанні завдань кримінального провадження є дотримання процесуальної форми. Із цією метою суб'єкти кримінального провадження, наділені у ньому владними повноваженнями, дають оцінку як попереднім процесуальним діям, бездіяльності та рішенням, так і можливій майбутній поведінці учасників кримінальних процесуальних відносин. Така оцінка дається зазвичай після визначення дотримання відповідним суб'єктом кримінальних процесуальних відносин установлених кримінальним процесуальним законом приписів у конкретному кримінальному провадженні. Однак під час вирішення питання, для прикладу, про застосування запобіжного заходу дається прогностична оцінка ймовірної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого. При цьому норми КПК є еталоном, взірцем можливої чи необхідної процесуальної дії та рішення.

Традиційним напрямом наукових розвідок у доктрині кримінального процесу є дослідження правозастосування. Однак мало хто з процесуалістів веде мову про існування кримінальної процесуальної кваліфікації. Про таку категорію згадується у працях Р. М. Ласточкиної, Т. Г. Морщакової, І. Л. Петрухіна, Б. М. Тавровського та ін. Утім, проблема кримінальної процесуальної кваліфікації не мала належного теоретичного аналізу — відсутня дефініція цього поняття, не визначені її об'єкт, суб'єкти та зміст, не сформульовані принципи та правила кримінальної процесуальної кваліфікації, не проведена її класифікація.

Отже, метою статті є розгляд вихідних положень кримінальної процесуальної кваліфікації.

Окрім норм, що детально регламентують порядок та умови здійснення кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон закріплює і норми, що визначають конкретні групи порушень процесуальної форми, за наявності яких процесуальна дія, бездіяльність не може вважатися правомірною, а процесуальне рішення — законним, обґрунтованим та справедливим (зокрема, ст. 87, п. 1 ч. 1 ст. 303, ст. 409 КПК). У межах таких груп спе-

ціально запроваджені й підвиди порушень належної правової процедури (наприклад, статті 410–414 КПК). Крім того, у КПК сформульовано й окремі склади правопорушень, що застосовуються до конкретних суб'єктів кримінального провадження (зокрема, скасування прокурором незаконних та необґрунтованих постанов слідчих). Насамкінець, у кримінальному процесуальному законодавстві передбачені й такі склади кримінальних процесуальних правопорушень, зміст яких безпосередньо законодавцем не регламентується, але правозастосовачу надається можливість самостійно оцінити вчинену дію або прийняте рішення та визнати наявність правопорушення (наприклад, пункти 2–8 ч. 1 ст. 303 КПК).

Такий законодавчий підхід не є випадковим, він відображає необхідність виокремлення для потреб кримінального процесуального права внутрішньогалузевих норм охоронного характеру. Основною такою потребою є застосування уповноваженими державними органами та службовими особами процесуальних санкцій (штрафних, правовідновлюючих, недійсності) за різні порушення приписів закону (невиконання суб'єктами кримінального провадження процесуальних обов'язків, порушення правил підсудності та підслідності, неповідомлення належним чином про час і місце судового засідання тощо) під час кримінального провадження. Зокрема, йдеться про застосування заходів кримінального процесуального примусу до учасників кримінального провадження (для прикладу, накладення грошового стягнення, зміна запобіжного заходу на більш суворий, звернення застави в дохід держави, видалення із зали судового засідання, обмеження законного представника неповнолітнього у проведенні окремих процесуальних дій або усунення його від участі у кримінальному провадженні), зміну або скасування процесуальних рішень у разі виявлення ознак тієї чи іншої підстави для їх оскарження й перевірки (статті 409, 438, 459 КПК), визнання недопустимими доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ст. 87 КПК).

Передумовою застосування кримінальних процесуальних санкцій є встановлення складу процесуального правопорушення — об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Ця вимога з позиції теорії права означає наявність такого етапу правозастосовної діяльності, як правова кваліфікація, тобто юридична оцінка фактичних обставин шляхом співвіднесення конкретного випадку і відповідної норми права.

З огляду на викладене процесуалісти цілком обґрунтовано запропонували використати положення теоретичних основ правової кваліфікації у кримінальному судочинстві. Йдеться про те, щоб віднести конкретне порушення правової норми, яка застосовувалась судом у кримінальному провадженні, до певної групи порушень, передбачених кримінальним процесуальним законом, та застосувати з метою виправлення і попередження такого порушення ті норми права, що регламентують конкретний випадок. У такий спо-

сіб кримінальна процесуальна кваліфікація стає умовою застосування процесуальних санкцій у виді скасування чи зміни процесуальних рішень або визнання процесуальних дій (бездіяльності) неправомірними [1, с. 57; 2, с. 73–74].

Такий підхід узгоджується із загальноприйнятою в теорії права позицією про розгляд реалізації норми публічного права у широкому значенні: не тільки в аспекті застосування диспозиції, а й реалізації санкції правової норми.

Як елемент застосування кримінальних процесуальних норм використання поняття «кримінальна процесуальна кваліфікація» в судовій практиці спрямовувало б слідчих суддів та суди різних інстанцій на правильне тлумачення правових норм (як порушених, так і тих, що передбачають застосування процесуальних санкцій за конкретні види порушень), допомагало б їм неупереджено оцінити наявність кримінальних процесуальних правопорушень, у тому числі й судових помилок. Це, у свою чергу, вимагало б від них уважнішого ставлення не тільки до застосовуваних ними правових норм, а й до тих, що передбачають різні види відступлень від вимог закону [2, с. 78].

Кримінальна процесуальна кваліфікація, на думку дослідників, може сприяти вдосконаленню форм статистичної оцінки судової діяльності, а також запровадженню нових підходів до ділової оцінки суддівських кадрів на підставі виявлення зв'язку конкретних порушень з найважливішими для діяльності професійного судді психічними властивостями особистості. У теоретичному аспекті використання цього поняття дасть змогу розмежувати елементи та вдосконалити систему підстав для зміни або скасування судових рішень [2, с. 81].

Ураховуючи загальнотеоретичні розробки питань правової кваліфікації [3–7], фундаментальні дослідження проблем кваліфікації, проведені в межах доктрини кримінального права [8–15], у розвиток наведених підходів, сформульованих у науці кримінального процесу, та не претендуючи на повноту і вичерпність, запропонуємо такі вихідні положення, що стосуються кримінальної процесуальної кваліфікації.

Кримінальну процесуальну кваліфікацію можна розглядати в кількох контекстних значеннях: як діяльність щодо юридичної оцінки вчиненої дії, бездіяльності або прийнятого рішення, виходячи із закріплених у нормі права ознак складу кримінального процесуального правопорушення; як результат такої діяльності, що полягає в закріпленні у процесуальному рішенні висновку про наявність чи відсутність ознак складу кримінального процесуального правопорушення; як логічний процес встановлення складу кримінального процесуального правопорушення у процесуальному рішенні, дії, бездіяльності суб'єкта кримінальних процесуальних відносин; як мисленнєвий процес у виді вирішення психологічного завдання відшукати норму кримінального процесуального права, яка підлягає застосуванню.

Кримінальною процесуальною кваліфікацією, на нашу думку, є встановлення та юридичне закріплення відповідності ознак вчиненої дії, бездіяльності або прийнятого рішення ознакам складу кримінального процесуального правопорушення, передбаченого нормою права.

При цьому кримінальне процесуальне правопорушення як ширше за змістом поняття охоплює і правозастосовні помилки, і зловживання кримінальними процесуальними правами. Суб'єктами кримінального процесуального правопорушення є не лише учасники кримінального провадження, які мають та обстоюють власний інтерес, захищають і представляють інтереси інших осіб або виконують допоміжну роль, а й державні органи і службові особи, які здійснюють кримінальне провадження.

Об'єктом кримінальної процесуальної кваліфікації, як видається, є рішення, дії та бездіяльність суб'єктів кримінального провадження, що підлягають кримінальній процесуальній оцінці. Розглядаючи об'єкт кримінальної процесуальної кваліфікації крізь призму підстав для зміни чи скасування судових рішень, можна стверджувати, що ним є рішення, дії та бездіяльність слідчих суддів і судів відповідного рівня.

Суб'єктами кримінальної процесуальної кваліфікації є не лише державні органи і службові особи, наділені у кримінальному провадженні владними повноваженнями, а й інші його учасники. За правовим значенням діяльність перших має правові наслідки у виді застосування процесуальних санкцій, а діяльність других таких наслідків не має. Так, у стадіях апеляційного, касаційного провадження суб'єктами кримінальної процесуальної кваліфікації є суб'єкти права на апеляційне і касаційне оскарження, а також суд апеляційної та касаційної інстанції. При цьому здійснення кримінальної процесуальної кваліфікації для обох груп суб'єктів є обов'язковим. Перші повинні це зробити на виконання вимог п. 4 ч. 2 ст. 396, п. 4 ч. 2 ст. 427 КПК у частині зазначення того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення, а другі — з огляду на положення ч. 3 ст. 419, ч. 3 ст. 442 КПК щодо необхідності вказівки в ухвалі вищої судової інстанції про те, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення.

Змістом кримінальної процесуальної кваліфікації є оцінка рішень, дій та бездіяльності суб'єктів кримінального провадження з погляду кримінального процесуального закону як кримінального процесуального правопорушення або правомірної діяльності. У стадіях кримінального провадження норми кримінального процесуального закону охоронного характеру не тільки конкретизуються, а й об'єднуються у відповідні групи. Зокрема, це характерно для апеляційного та касаційного провадження, в яких такі норми згруповані у підставах для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядку (статті 409, 438 КПК).

Підстава кримінальної процесуальної кваліфікації двоєдина — юридична і фактична. Юридичною підставою кримінальної процесуальної кваліфі-

кації є норма кримінального процесуального закону. Фактичною підставою кримінальної процесуальної кваліфікації варто визнати кримінальне процесуальне правопорушення. Для прикладу, якщо всупереч п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК у мотивувальній частині обвинувального вироку не зазначені докази на підтвердження встановлених судом обставин (диспозиція норми), то згідно з п. 1 ч. 1 ст. 411 КПК висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими під час судового засідання, у результаті чого вирок підлягає скасуванню (санкція норми).

Будучи складовим елементом процесу правозастосування, кримінальна процесуальна кваліфікація має власні етапи. До них, на нашу думку, можна віднести: 1) встановлення фактичних обставин, що характеризують кримінальне процесуальне правопорушення; 2) висунення кваліфікаційних версій, що відповідають фактичним обставинам, тобто виявлення суміжних складів кримінальних процесуальних правопорушень; 3) розмежування суміжних складів кримінальних процесуальних правопорушень та вибір конкретної норми кримінального процесуального закону, згідно з якою кваліфікується процесуальне правопорушення.

Як процес, що відбувається у часі, кримінальна процесуальна кваліфікація, підпорядкована певним основоположним ідеям (принципам), якими повинен керуватися суб'єкт кваліфікації. Принципи кримінальної процесуальної кваліфікації можна визначити як основні ідеї, якими керуються суб'єкти кваліфікації під час встановлення відповідності фактичних ознак кримінального процесуального правопорушення ознакам складу кримінального процесуального правопорушення, у результаті чого визначається, яке правопорушення вчинене та якою нормою КПК передбачене.

До принципів кримінальної процесуальної кваліфікації доцільно віднести законність, істинність, точність та повноту.

Законність кримінальної процесуальної кваліфікації означає, що рішення, дія чи бездіяльність не можуть бути кваліфіковані як кримінальне процесуальне правопорушення, якщо обов'язок чи заборона їх прийняття, вчинення не передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Так, не вважається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону присутність у залі судового засідання осіб, молодших 16 років, якщо вони не є учасниками судового розгляду.

Істинність кримінальної процесуальної кваліфікації передбачає здійснення такої діяльності на підставі всебічного, повного та неупередженого аналізу матеріалів кримінального провадження. Наприклад, в ухвалі суду апеляційної інстанції належить навести як встановлені судом першої інстанції обставини, так і обставини, встановлені апеляційним судом з посиланням на докази (п. 2 ч. 1 ст. 419 КПК).

Точність кримінальної процесуальної кваліфікації виявляється у конкретності кримінальної процесуальної оцінки правопорушення, тобто квалі-

фікації за тією нормою кримінального процесуального закону, яка найвищепніше передбачає його ознаки. Зокрема, призначення покарання хоч і в межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, але без урахування чи в разі неповного врахування відомостей про особу обвинуваченого, ступеня тяжкості вчиненого ним злочину, обставин, що обтяжують та пом'якшують покарання, належить кваліфікувати не за ст. 413 КПК (неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність), а за ст. 414 КПК (невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого), яка по суті є частковим проявом першої підстави. У наведеному прикладі простежується конкуренція загальної та спеціальної норми кримінального процесуального права.

Повнота кримінальної процесуальної кваліфікації передбачає, що оцінці підлягає як окремо взяте кримінальне процесуальне правопорушення, так і всі вчинені кримінальні процесуальні правопорушення. Кримінальні процесуальні правопорушення повинні бути кваліфіковані за всіма нормами КПК, якими вони передбачені. Для прикладу, непроведення експертизи за клопотанням сторони захисту з підстави, передбаченої ч. 2 ст. 242 КПК, на нашу думку, належить кваліфікувати не тільки за п. 1 ст. 410 КПК, а й за ч. 1 ст. 412 КПК. У цьому прикладі одним кримінальним процесуальним правопорушенням (бездіяльністю) охоплюються два склади (підстави), тобто наявна ідеальна сукупність.

Зазначені принципи забезпечують дотримання засад кримінального провадження, правильне застосування заходів кримінального процесуального примусу і кримінальних процесуальних санкцій, дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечують правильність кваліфікації. Кримінальна процесуальна кваліфікація вважається правильною доти, доки не буде доведено протилежне.

Поряд із принципами правової кваліфікації в юридичній літературі прийнято виокремлювати і правила кваліфікації [7, с. 22; 11, с. 266–308; 14, с. 23–26, 43–154; 15, с. 100–410]. Правила кримінальної процесуальної кваліфікації можна визначити як положення, що визначають алгоритм дій суб'єкта кваліфікації за встановлених фактичних обставин для вибору конкретної норми кримінального процесуального закону, що підлягає застосуванню. Такі правила, як зв'язуюча ланка між правовими нормами та фактичними обставинами, визначають те, як належить застосовувати кримінальний процесуальний закон, що сприяє реалізації принципу точності кримінальної процесуальної кваліфікації. Для правозастосування у рамках кримінального провадження важливе значення мають кваліфікація множинності кримінальних процесуальних правопорушень, подолання конкуренції кримінальних процесуальних норм при кваліфікації, а також розмежування складів кримінальних процесуальних правопорушень.

Аналіз вихідних положень кримінальної процесуальної кваліфікації був би неповним без проведення її класифікації. Беручи до уваги дослідження, здійснені у межах науки кримінального права, більшість класифікаційних критеріїв та видів кваліфікації можна використати і для потреб кримінального процесу.

Так, за суб'єктами здійснення кримінальну процесуальну кваліфікацію можна поділити на: а) офіційну — здійснюється державними органами і службовими особами, які ведуть кримінальне провадження. Лише вона має правові наслідки. У контрольних стадіях кримінального провадження здійснюється судами вищої інстанції; б) неофіційну — здійснюється учасниками кримінального провадження, дослідниками, правозахисниками, суб'єктами суспільних відносин. Цей вид кваліфікації має рекомендаційний характер, хоча й може закріплюватися у процесуальних документах, зокрема в апеляційних та касаційних скаргах і бути істотною допомогою суб'єктам офіційної кваліфікації.

За результатами здійснення виокремлюють: а) позитивну кваліфікацію, в результаті якої встановлено факт вчинення кримінального процесуального правопорушення (наприклад, ухвалення вироку судом апеляційної інстанції); б) негативну кваліфікацію, в результаті якої не встановлено факту вчинення кримінального процесуального правопорушення (наприклад, ухвала касаційної інстанції про залишення судового рішення без зміни, а касаційної скарги без задоволення).

За точністю визначення ознак кримінального процесуального правопорушення варто розрізняти: а) правильну кримінальну процесуальну кваліфікацію — за якої ознаки кримінального процесуального правопорушення повністю збігаються з ознаками складу правопорушення, передбаченого нормами КПК (за такої ситуації в резолютивній частині ухвал апеляційної та касаційної інстанцій зазначається про задоволення апеляційних чи касаційних скарг); б) неправильну кримінальну процесуальну кваліфікацію — за якої ознаки кримінального процесуального правопорушення не повністю збігаються з ознаками складу правопорушення, передбаченого нормами КПК (у цьому разі в резолютивній частині ухвал апеляційної та касаційної інстанцій зазначається про часткове задоволення апеляційних чи касаційних скарг). Остання, у свою чергу, буває недостатньою (ознаки кримінального процесуального правопорушення не мають повного відображення у нормі кримінального процесуального закону, що застосовується) та надмірною (ознаки кримінального процесуального правопорушення одержують зайве втілення в нормах кримінального процесуального закону, що застосовуються).

Таким чином, доктрині кримінального процесу проблеми кримінальної процесуальної кваліфікації перспективно досліджувати у двох напрямках. Перший стосуватиметься теоретичних положень кримінальної процесуальної кваліфікації — її суті, підстав, об'єкта, суб'єктів, змісту, місця у системі

науки кримінального процесу та у процесі застосування норм кримінального процесуального права, призначення та цінності цього вчення, його співвідношення з окремими кримінальними процесуальними теоріями. Другий напрям варто присвятити дослідженню підстав для зміни або скасування судових рішень, що охоплюють різні за видом порушення (для прикладу, кримінально-правові та процесуальні).

Список використаних джерел

1. *Морщакова Т. Г.* Квалификация процессуальных правонарушений и основания отмены (изменения) приговоров / Т. Г. Морщакова // Советское государство и право. — 1985. — № 12. — С. 56–62.
2. *Морщакова Т. Г., Петрухин И. Л.* Оценка качества судебного разбирательства (по уголовным делам) / отв. ред. О. П. Темушкин. — М.: Наука, 1987. — 239 с.
3. *Бабай А. Н.* Юридическая квалификация правового поведения личности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; История политических и правовых учений» / А. Н. Бабай. — М., 1985. — 24 с.
4. *Чвялева Е. В.* Теоретические проблемы юридической квалификации: понятие, структура, роль в правовом регулировании : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; История политических и правовых учений» / Е. В. Чвялева. — Свердловск, 1986. — 17 с.
5. *Коробов А. П.* Правовая квалификация: основы, понятие, значение, этапы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; История правовых учений» / А. П. Коробов. — Саратов, 2005. — 22 с.
6. *Шапченко С. Д.* Юридична кваліфікація як соціально-правове явище та деякі її загальнотеоретичні аспекти / С. Д. Шапченко // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 1. — С. 135–138.
7. *Власенко В. Н.* Логические основания юридической квалификации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. Н. Власенко. — М., 2011. — 25 с.
8. *Татарухин С. А.* Квалификация преступлений в следственной и судебной практике / С. А. Татарухин. — Киев : Юринком, 1995. — 208 с.
9. *Кудрявцев В. Н.* Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристь, 1999. — 304 с.
10. *Навроцький В. О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. — К.: Атіка, 1999. — 464 с.
11. *Гаухман Л. Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. — М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. — 316 с.
12. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / М. Й. Коржанський. — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 640 с.
13. *Андрушко П.* Кваліфікація злочинів : поняття та види / П. Андрушко // Вісник прокуратури. — 2003. — № 12. — С. 48–55.
14. *Корнеева А. В.* Теоретические основы квалификации преступлений : учеб. пособие / под ред. А. И. Рарога. — М.: ТК Велби; Проспект, 2008. — 176 с.
15. *Навроцький В. О.* Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — 512 с.

Бобечко Н. Р. Вихідні положення кримінальної процесуальної кваліфікації

Анотація. У статті на основі аналізу джерел спеціальної літератури обґрунтовується доцільність вживання поняття «кримінальна процесуальна кваліфікація», розглядаються вихідні положення кримінальної процесуальної кваліфікації — її поняття, підстави, зміст, об'єкт, суб'єкти, принципи, правила, а також класифікація.

Ключові слова: кримінальне провадження, правозастосування, кримінальна процесуальна кваліфікація.

Бобечко Н. Р. Исходные положения уголовно-процессуальной квалификации

Аннотация. В статье на основании анализа источников специальной литературы обосновывается целесообразность использования понятия «уголовно-процессуальная квалификация», рассматриваются исходные положения уголовно-процессуальной квалификации — ее понятие, основания, содержание, объект, субъекты, принципы, правила и классификация.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, правоприменение, уголовно-процессуальная квалификация.

Bobechko N. R. Background of Criminal Procedural Qualification

Summary. On the basis of analysis of sources of special literature the article provides justification of appropriateness to apply concept of «criminal procedural qualification», consideration of background of criminal procedural qualification — its concept, grounds, contents, object and subject, principles, rules and classification.

Key words: criminal proceedings, law enforcement, criminal procedural qualification.